

Lóránd Zsófia

Central European University, Budapest

(Poszt-)szocialista poszt-feminizmus¹

A feminizmus 1989 utáni kelet-európai recepciója megértésének egyik útját a Jugoszláviában fontos kritikai diskurzust teremtő „új jugoszláv feminizmus” és az állam dialógusának, illetve ennek hiányának elemzésében látom. Az 1970-es évek elején szerveződő, és attól fogva sokat változva, de napjainkig jelen lévő új feminista csoport vagy csoportok sokszínű tevékenysége egyszerre merített a századfordulós és a két háború közötti jugoszláv hagyományból, a helyi akadémiai rendszeren belül és azon kívül megismerhető marxista elméletekből, valamint a nyugat-európai és egyesült államokbeli feminizmus második hullámából. Sokszínűsége és a szerzők eltérő elméleti és politikai pozíciói ellenére elmondható, hogy az új jugoszláv feminizmus új kritikát fogalmazott meg a létező szocialista rendszerrel és annak ígéreteivel szemben. Eközben az állam reakciója nagy mértékben hasonlít azokra a posztfeminista és *backlash* válaszokra, melyekkel egy évtizeddel később a feminizmus második hulláma Nyugaton szembesül.

A kilencvenes és kora kétezres évek feminizmusról szóló diskurzusa a hiány diskurzusa – nem csak Magyarországon, de Kelet-Közép-Európa sok más országában is, érdekes módon épp azokban, ahol volt jelentős demokratikus ellenzékiesség 1989 előtt. Amikor a feminizmus poszt-szocialista állapotára kérdezzük rá, nem lehet figyelmen kívül hagyni annak 1989 előtti helyzetét. Helyesen, így tesznek írásaikban Acsády Judit (2001), Jiřina Šiklová (1997), illetve feszegeti a kérdést Susan Gal és Gail Kligman (2000) is. Újabb kutatások arra keresik a választ, mely helyütt szerepeltek a nők és a nők jogainak kérdései az ellenzéki mozgalmakban, hálózatokban, diskurzusban (Penn 2005, Spiritova 2010, Stephan 2005). Megint mások, például Hock Beáta vagy az *Aspasia* folyóirat különszámának szerzői 2007-ben arra keresik a választ, hogyan és mennyiben volt feminista, azaz hozott a nők valódi egyenlőségét elősegítő döntéseket, törvényeket, alkotott gender-érzékeny diskurzust az államszocializmus (Hock 2005 és 2009, *Aspasia* 2007). Ezeket a

---

¹ Jelen szöveg *A jugoszláv feminizmus eszmétörténete az 1970-es és 1980-as években* című, a Közép-Európai Egyetem Történelem Tanszékén készülő disszertációm részeként született meg. Gondolatmenetéhez inspirációt adott a zágrábi Centar za ženske studije (Nőtudományi Kutatóközpont) 2010-es, *Feminizmus, antifeminizmus és krízis* című konferenciája.

kérdéseket hozza össze, rájuk sok szempontból megvilágító erejű választ adva, a jugoszláv feminizmus vizsgálata. Az 1970-es évek elejétől szerveződő új jugoszláv feminizmus a nyugati második hullámmal egy időben és hasonló témákkal jelentkezett, és a feminizmus lényegéből adódóan kritikus volt a létező szocialista rendszerrel és annak ígéreteivel szemben. Éppen ezért alkalmas a jugoszláv helyzet annak elemzésére is, hogyan tudott az államszocialista nyelv és politika – elsősorban a nyelv –, poszt-feminista módon megnyilatkozni már a poszt-feminizmus és a *backlash* nyugati karrierjének indulása előtt is.

Az új jugoszláv feminizmus első megmozdulásaira fiatal egyetemista nők és néhány férfi kötetlen találkozóiin került sor, amelyek fokozatosan intézményesültek az egyetemen Zágrábban és Ljubljánában, valamint a Hallgató Kulturális Központokban [Studentski Kulturni Centar] Belgrádban és Ljubljánában. A kocsmai és konyhai beszélgetéseket hamarosan nyilvános fórumok, előadássorozatok, folyóirat publikációk és 1978-ban az első nagy feminista konferencia követte. Ezek lehetőségét a hetvenes évek közepétől enyhülő cenzúra, ebből következően a kulturális szféra relatív szabadsága, a Nyugattal való kapcsolattartás terén jellemző szabadság, és különösen a diákok tevékenységével szembeni 1968 után növekvő engedékenység teremtette meg. A hivatalos állami nőkérdéssel foglalkozó folyóirat, a *Žena* [Nő] ugyanúgy közölt feminista cikkeket, mint a politikailag jóval kritikusabb és gazdasági helyzetéből adódóan viszonylag független lap, a *Start*. Az *Opredjelenja* [Irányvonalak] című lap 1978-ban különszámmal jött ki a nők társadalmi helyzetéről, feminista szerzők tollából született cikkekkkel, míg a *Markšizam u svetu* [A marxizmus a világban] 1981-ben nyugati feminista szerzők (köztük Sheila Rowbotham, Luce Irigaray, Betty Friedan, Kate Millett, Juliette Mitchell, Julia Kristeva) cikkeiből közölt válogatást. A nyolcvanas évek közepén a női írás, azaz az *écriture féminine* foglalkoztatta leginkább a szerzőket, három folyóiratszámot is szenteltek a témának. Az LMBT kérdések tárgyalása kicsit tovább váratott magára, habár a leszbikus nők csoportja Ljubljánában a kezdetektől együtt dolgozott a feminista csoporttal. Az első LMBT témát feldolgozó folyóiratszám a *Potkulture* [Szubkultúrák] egyik 1987-es száma volt.² A beszélgetéssorozatok, melyeknek legtöbbször a hallgatói centrumok adtak otthont, változó formában valósultak meg: hol inkább egyetemi szeminárium jelleget öltöttek, hol koncerttel, bulival, előadásokkal társultak. Ljubljánában már a kezdetektől fogva voltak „csak női napok”. A témák széles spektrumon mozogtak: a női szexualitás és orgazmus, a női testkép és azzal szembeni

² *Opredjelenja*, 1978. 10-11. sz. Különszám „A nők társadalmi helyzetéről”; *Markšizam u svetu*, 1981. 8. évf. 8.-9. Női írás különszámok: *Republika*, 1983. 11-12. sz.; *Književnost*, 1986. 8-9. sz.; *Izraz* 1990. 34. évf. 2.-3. sz. LMBT-különszám: *Potkulture*, 1987. 3. sz.

elvárások („kövérség”, „soványság”) ugyanúgy terítékre kerültek, mint a nőknek a művészetben, politikában betöltött szerepe. A támogató feminista közegben nem csak elméleti és tudományos kérdések tárgyalására nyílt tér: a már sikeres Irena Vrkljan tudatosan női szövegeit értő közönség fogadhatta, fontos volt Ladik Katalin munkássága, és innen indultak olyan írók, mint Dubravka Ugrešić, Slavenka Drakulić, a képzőművészek közül Sanja Iveković és a magát nem feministának tartó, ám lényeges gender-kérdéseket alkalmanként szó szerint boncolgató Marina Abramović.

A feminista tevékenység sokrétűsége és sokfélesége az új jugoszláv feminizmus rendszerhez való viszonyát is árnyalja: a marxista feminista Juliette Mitchell fordítása sokkal kevesebb ellenállásba ütközött például, egészen addig, míg tárgyalása megmaradt a nyugati kapitalizmus kritikájának keretei között, és nem az öngazgató jugoszláv rendszer vizsgálatát segítette elő. Hasonlóképp, egy a nők testképéről való klubbeszélgetés, könnyen volt minősíthető holmi csajos csacsogásnak a diétáról, s így kevesebb vizet zavart, mint egy cikksorozat valamelyik országos hetilapban a nők elleni családon belüli erőszakról és az e téren felróható állami mulasztásokról.

Az állam, elsősorban a SKJ [Savez komunista Jugoslavije – Jugoszláv Kommunisták Szövetsége] és a SSRNJ [Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije – Jugoszlávia Dolgozó Népeinek Szocialista Szövetsége], ezek nőtagozata, valamint ezek helyi szervezeteinek reakciója a feminista kritikára gyakran és alapvetően kiszámíthatatlan volt: a sokrétű tevékenységet ugyan nem tiltották, de a lehető legtöbb alkalommal fejtették ki a hatalom képviselői elutasító véleményüket az új feminizmusról. Különös módon ez a reakció leginkább ahhoz hasonlít, amelyet több nyugati, elsősorban egyesült államokbeli szerző *backlash*-ként vagy/és poszt-feminizmusként azonosít. A poszt-feminista *backlash* pozíció az államszocialista diskurzusban értelemszerűen összefügg az államszocializmus azon törekvésével, hogy a nők és férfiak egyenjogúságát lehetőleg minél hamarabb és minél központosítottabb állami eszközökkel érje el, a kérdést oldja meg, lehetőleg úgy, hogy soha többé ne kelljen vele foglalkoznia. Nem volt ez másképp Jugoszláviában sem (cf. Jancar-Webster 1990, Ramet, szerk. 1999). A feminista mozgalmak megjelenését az első és a második hullám esetében is követte anti-feminista *backlash*. Susan Faludi a második hullámra reagáló *backlash* megjelenését az Egyesült Államokban az 1980-as évekre datálja, az ezt megújítani igyekvő poszt-feminizmus pedig valamikor az 1980-as, 1990-es években bukkan fel. Mindkét, nagyon hasonló jelenséget leíró fogalomra jellemző, hogy a feminizmus második hullámára reflektál, azzal fordul szembe; a *backlash* egyértelműen elutasítóan és támadólag, míg a poszt-feminizmus félrevezető módon a második hullám örökösének, annak „javított változatának” tettei magát. Ann Oakley megfogalmazásában, a

backlash „elsősorban reaktív pozíció, védelmez valamit, amit vagy elveszetteknek vagy veszélyeztetettnek lát,” és „meg kell fogalmaznia azt, amit ellenez: a feminizmust illetően, úgy kell jellemeznie a feminizmust, hogy meggyőzőn alapvetően téves, káros természetéről” (3-4). Azaz, a *backlash*-nek része, hogy a feminizmusról rossz, alapvetően megtevesztő képet fessen. A poszt-feminizmus stratégiája ennél rafináltabb: azt sugallja, hogy a feminizmus (azaz a második hullám) már lejárt lemez, mivel „mindazt, amit a nők a józan ész határain belül akarhatnak, már el is érték.” (Oakley 3-4) A terminus „poszt” előtagját Amelia Jones a feminizmus halálának nevezi, a folyamatot pedig a következőképp írja le: a *backlash*-hez hasonlóan, a feminizmust először egy egységes fogalomra szűkítik, majd alárendelik más diskurzusok szélesebb keretrendszernek. (324) A neves brit kultúrakutató, Angela McRobbie a poszt-feminizmus fő veszélyét abban látja, hogy annak állításai a szexuális politika [*sexual politics*]³ szükségességét utasítják el, „ami így engedélyt ad ezen politika meg-nem-történte tételére” (4). A poszt-feminizmus azért veszi figyelembe a feminizmust, hogy rámutasson, nincs már rá szükség (McRobbie 8).

A poszt-feminizmus fogalma ezen szerzők szerint nem különbözik az anti-feminizmustól. Valójában egy rafinált anti-feminizmról van itt szó, amely kéz a kézben jár nem csak a *backlash*-sel, hanem a szexizmussal és a mizogíniával is. Például, a feminizmus elleni támadások sokszor fordulnak mizogíniába, azaz nőgyűlöletbe, a nők jogainak elvitatásába. (Oakley 1) A szexizmus leggyakoribb megnyilvánulási módja az, ahogyan a nőket a testükre redukálva a női testet a férfiak által dominált diskurzus használja, érvel Oakley (12). Ugyanezt állítja Angela McRobbie is, a kilencvenes évek autóhirdetéseivel illusztrálva tézisét. A „rafinált anti-feminizmus“, azaz a poszt-feminizmus stratégiáit Jones a posztmodernnek tulajdonítja, ám véleményem szerint ugyanígy kimutatható az államszocializmus stratégiáiban is, amely az egyenlőséget a nemi egyenlőtlenségek jellegzetességeinek, a gender figyelembe vétele nélkül, egy „általánosan emberi” keretbe helyezi. Az új szocialista rendszerek „nőbarát” policy-döntéseikkel és retorikájukkal egyszerre feleltek az első hullám választójogot, tanuláshoz való jogot, a nők munkaerőpiaci helyzetének javítását célzó követeléseire, és a követelések formális garantálásával ezek meghaladottságát hangsúlyozták. A női egyenjogúság, mint cél elérését összekapcsolták a kapitalista Nyugattal szembeni önpozicionálással, amiből egyenesen következett a feminizmus második hullámának szükségletességéről szóló álláspont. Ez alapvetően igaz minden államszocialista rendszerre, azonban a jugoszláv keretben a megjelenő, nyugati második hullámra sokban hasonlító, új feminizmus újra

³ Ld. a második hullám egyik alapítószövegének számító kötet: Kate Millett. *Sexual Politics*. New York: Simon & Schuster, c1990 [1970].

napirendre tűzte a már megoldottnak tekintett kérdéseket, kényszerítve az államot valamiféle válaszadásra és felelősségvállalásra, ellentétben a többi ellenzéki csoporttal és mozgalommal a régióban, melyek a nőkérdés befejezettségét illetően hallgatásukkal támogatták az egyébként élesen kritizált rendszereket.

A felvetések és a reakciók elemzésére egy konferenciát választottam példaként.⁴ A konferenciát két jelentős folyóirat, a *Žena* [Nő] és a *Naše teme* [A mi témáink] szervezte 1982-ben,⁵ „Társadalmi öntudat, marxista elmélet és a nők emancipációja – ma” címmel. A konferenciát a SKJ nőtagozata felügyelte, ugyanazok, akik a *Žena* szerkesztéséért is felelősek voltak. Ugyanakkor az alkalomra meghívták azokat a fiatal nőket is, akik a zágrábi egyetemen akkor már majdnem tíz éve elmélyülten foglalkoztak új feminista elméletekkel és a női emancipációs diskurzus megújításával. A 18 résztvevőből hárman, Nadežda Čaćinović, Rada Iveković, mindketten filozófusok, valamint Vesna Pusić szociológus voltak a feminista csoport tagjai, és előadott még Blaženka Despot filozófusprofesszor is, aki az idősebb generációhoz tartozott, és a hetvenes-nyolcvanas évekbeli műveiben a marxizmus feminista felülvizsgálatán dolgozott. Despotot a fiatal feministák közül sokan tanárúknak tekintették. Mivel Čaćinović szövege nem jelent meg, ezt nem lesz mód itt elemezni. Despot, Iveković és Pusić előadásainak közös eleme, hogy a társadalom kérdéseivel foglalkozó kutatókként arra hívják fel a figyelmet, hogy a nők helyzetéről beszélvén fontos volna újabb elméleteket figyelembe venni, és új válaszok reményében ezek irányából megközelíteni a női emancipációt. A gender-fogalom ekkoriban kerül be a jugoszláv feminista tudományos nyelvbe. Ennek nyomán Vesna Pusić mellett érvel, hogy a nők helyzetében bekövetkezett változásokat, amelyek a társadalomnak az urbanizáció és industrializáció folytán bekövetkezett átalakulásának eredményei, újra meg kellene vizsgálni: nem lehet figyelmen kívül hagyni a női munka helyét és státuszát a társadalmi-gazdasági átalakulás révén nagyrészt eltűnt rurális közösségekben. Despot a nyugati feminizmus új, baloldali fejleményeiről számol be, amelyek jelentőséggel bírnak a jugoszláv kontextusban. Érdekes módon utal arra is, hogy a feminizmust, mint olyat, nem ajánlatos elvetni, az egész eszmerendszert annak a két világháború közötti polgári változatával azonosítva. Ennél is tovább megy Rada Iveković, aki a feminizmust mint „gyűlölt fogalmat”, és ezzel magát az anti-feminista diskurzust dekonstruálja.

A többi előadás és hozzászólás valamilyen módon mind párbeszédbe lép a négy előadóval, ami jelzi, hogy a feminizmus ebben az időszakban

---

⁴ Több és más típusú anyagokon is vizsgálom ugyanezt készülő disszertációm keretében.

⁵ Ha másképp nem jelzem, a cikkeket a következőkben a *Žena*-beli megjelenésük alapján idézem.

Jugoszláviában nem volt megkerülhető a nőkérdés tárgyalásakor, köszönhetően az új feministáknak. A válaszok vagy egyenesen az előadóknak szóltak, vagy áttételesen, de az általuk képviselt új feminizmusra reagálnak, vagy még absztraktabb szinten, egy képzeletben megkonstruált ellenségnek, „a feminizmusnak” felelnek. A válaszok stratégiái sok hasonlóságot és párhuzamot mutatnak a nyugati poszt-feminista stratégiákkal, az Oakley és Jones által leírt módszereket alkalmazva, hol erősebb mizogin és szexista felhangokkal, hol a *backlash*-re jellemző megoldásokkal. Ezeket az érveket fogom a következőkben elemezni.

A feminizmus téziseit nem egyértelműen elutasító, hanem azok létjogosultságát megkérdőjelező poszt-feminista érv, nem meglepő módon, az egyik leggyakoribb ezen a konferencián is, át- meg átszövi a megnyilatkozásokat. A legegyszerűbb, és ennyiben leghatásosabb megfogalmazás, „a nők és a férfiak már egyenlők” (Šoljan 45), amelynek némiképp talán ellentmond, de inkább szépen kiegészít az „általános emberi emancipáció” [*općeljudske emancipacije*] érve: „a férfiak emancipációja a nők emancipációjának történelmi, társadalmi és emberi horizontja” (Golubović 46). Azaz, feminizmusra semmi szükség, még kevésbé feminista elméletre, ahogyan az egyik előadó Pusić előadására reflektálva kifejti: a nőkérdés valójában osztály-kérdés, amelyre kielégítő megoldást kínál a marxista elmélet (Oštrić-Koprivica 69). Egyenesen következik ezekből az érvekből, hogy ha már egyszer megvalósult a nők és férfiak közti egyenlőség, illetve megfelelő eszköztár áll rendelkezésre a hibák kiküszöbölésére, akkor azok a nők, akik nem elégedettek a rendszerrel és nem tudnak a meglévő keretek közt érvényesülni, csak magukat hibáztathatják, és egyéni kudarcokról beszélünk.⁶ A rendszer védelmében megszólalók annak áldozatait hibáztatják, érveik gyakran mizogin hangot ütnek meg. „A nők minden lehetőséget megkaptak, és mégsem vesznek részt eléggé, passzívak” – mondja az egyik felszólaló, Stanoslava Oštrić-Koprivica a zágrábi Munkásmozgalom Történetének Kutatóintézetéből (69). Hozzá csatlakozik Smiljana Leinert a közgazdaságtan tanszékről, aki a nők politikai részvételét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy az intézményrendszer, azaz a papíron megvalósuló egyenlőség fényében nincs magyarázat a nők passzivitására a politikában (68). Leinert álláspontja arra az ellentmondásra mutat rá, amely az állami ideológia, a női egyenjogúság kikényszerített siker-diskurzusa, és a nők tapasztalata között feszül egyfelől, és az ezen tapasztalat

⁶ Ld. erről a magyar kontextusban Hock, Joó Máriát idézve arról beszél, hogy a szocializmusban szocializált nőkben nem „tudatosított az egyenlőtlenség,” és ebből következően a kudarcokkal, sikertelenséggel „a nőknek az egyén szintjén kelljen szembesülniük” (Hock 2005, 38-39).

okait feltárni képes elméletek és módszerek elvetése, valamint az ezt övező értetlenség között feszül másfelől.

Az emancipációs diskurzus és gyakorlat, amelyet a SKJ képvisel, megkérdőjelezhetetlen, még akkor is, ha a diskurzus képviselte nőket fel is kell áldozni érte. Ebből a szempontból különösen érdekes a szlovén szociológus, Maca Jogan érvelése, aki a lentebb idézett Stipe Šuvarral és Marija Šoljannal együtt az új feminizmus gyakran felszólaló kritikusai közé tartozott. Jogan szerint valóban vannak, akik „minden problémát, amely a mindennapok emberi viszonyaiban felmerül (válás, partnerek közti konfliktus, fiatalok bűnözés, stb.) az emancipációval kötnek össze, vagy azzal vádaskodnak, hogy az emancipáció miatt dolgoznak kétszer annyit a nők. Hallhatóak olyan ’okosságok’ is, hogy az emancipáció csak a nők több szintű kizsákmányolását és efféléket eredményezett. Vannak nők, akik csak ironizálnak az emancipáción, mint ami csak azt tette számukra lehetővé, hogy most már mindenről egyedül ők gondoskodjanak”⁷ (56). A felvezetést a *backlash* és az egyes nők hibáztatásának gesztusa követi: „Sokan az emancipáció eme kritikusai közül nem veszik figyelembe saját személyes alkalmatlanságukat és nem hajlandók megérteni az emancipáció korszakalkotó vívmányát” (56). Az érvelés az anti-feminizmusnak arra a különös alakzatára is rávilágít, amelyet a kelet-európai államszocializmusok bukása után ismerhettünk meg, és amely a kommunista pártok által bevezetett emancipációt hibáztatta a nők által megélt nehézségekért. Elsősorban a „kettős teherért”, amely jó alapját képezte a régió konzervatív fordulatának. Miközben egy másik konzervatív elem, az egyén hibáztatása a rossz társadalmi berendezkedés helyett, jelen van már az államszocialista érvelésben is, ahogyan ezt a fentiekben láthattuk. Ezek saját konzervativizmusukkal nem néznek szembe, annál inkább igyekeznek a feminizmust mint alapvetően konzervatív, és nem forradalmi, megújító eszmerendszert bemutatni.

A két háború közti feminizmust annak polgári szárnyával, illetve a konzervatív-polgári, nem feltétlenül feminista nőmozgalommal azonosító érvelés a fentieket támogatja: „Arról van itt szó, hogy a marxizmus rávilágított: ezekre [a független nőmozgalmakra] nincsen szükség, annál is inkább, mivel a végeredmény könnyedén lehet bizonyos reakciós női politikai pártok megjelenése, néhány kizárólag női politikai szervezeté, ha ezek nem részei többé egyetlen politikai, a szocialista és kommunista társadalmi ideálokért folytatott harcnak” (Šuvar 72). Ez pedig nem egyszerűen csak a szocialista célokért való összefogás gyengülését jelentheti, hanem a nők „titkos konzervatív hajlamainak” is teret adna, ahogyan ettől a

---

⁷ A horvát nyelvű eredeti szövegeket saját magyar fordításomban idézem.

két háború közti időszakban sokan tartottak a baloldali pártok, például a jugoszláviai kommunista párt berkeiben.⁸ A feminizmus nem csak ezért veszélyes azonban. További következménye a „nemek harcának” felerősödése volna, a feminizmus a nőket a férfiak ellen fordítaná: „a feminizmus, arra alapozva, amit erről én tudok, olyan mozgalom, amely ragaszkodik a női nem és a férfi nem szembeállításához” (Šuvar 72). A feminizmus leegyszerűsítése és veszélyforrásként való feltüntetése tér majd vissza a nyugati *backlash* megjelenésekor, csakúgy, mint a kelet-európai országokban 1989-90 után, szemmel láthatólag függetlenül attól, hogy volt-e második hullámos feminizmus, amellyel szemben elvileg önmagát megfogalmazza.

A poszt-szocialista poszt-feminizmus kényelmes helyzete abból is adódik, hogy az a régióban az államszocializmus emancipációs politikáját, ugyan téves és rossz eredményekkel járó, de mégiscsak feminista projektnek kezeli. Azt az államszocializmust, amely, ahogyan a fenti példából láthatjuk, szintén a poszt-feminizmus eszközeiért nyúl, ha feminizmussal találja szembe magát. Míg a feminista értelmiségiek kísérletet tesznek a párbeszédre, és a női emancipáció ígértét számon kérve igyekeznek javaslatot tenni az általuk sikertelennek ítélt program újragondolására, a párbeszéd nem valósulhat meg, hiszen a másik fél nem hallja és nem érti az érveket. A vitát olvasva jól látszik az, amely az új jugoszláv feminizmus tágabb kontextusát vizsgálva is megerősítést nyer: a feminista érvek és módszerek nem összeférhetőek a párt emancipációs ideológiájával, még ha ez a nők és férfiak egyenlőségének feladását is jelenti. A posztfeminizmus fogalmi kerete pedig segít megértenünk a feminizmust elvető diskurzusok és diskurzív stratégiák folytonosságát különböző kontextusokban.

Felhasznált irodalom

“Is ‘Communist Feminism’ A Contradictio in Terminis?” 2007. *Aspasia* 1, 197-246.

Acsády Judit. 2001. „Kell-e nekünk feminizmus? A ’nyugati’ gondolatok fogadtatása a rendszerváltás után.” 2000 (szeptember), 12-23.

Despot, Blaženka. 1982. „Trebali li ili ne posebna ženska organizacija?” [Kell, avagy sem külön nőszervezet?]. *Žena* 40:2-3, 74-79.

⁸ Ld. Lydia Sklevický, “Karakteristike organiziranog djelovanja žene u Jugoslaviji u razdoblju do drugog svjetska rata” [A nők szervezett tevékenységének jellemzői Jugoszláviában a második világháború idején], I. és II. rész, *Polja*, 308 (1984. október), 415-416 és *Polja*, 309 (1984. november), 454-456.

- Faludi, Susan. 2006 [1991]. *Backlash. An Undeclared War against American Women*. New York: Three Rivers Press.
- Gal, Susan, és Gail Kligman. 2000. *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*. Princeton, N.J.: Princeton UP.
- Golubović, Veselin. 1982. „Teze za diskusiju.” [Tézisek a vitához]. *Žena* 40: 2-3, 46-51.
- Hock Beáta. 2005. *Nemtan és pablikart: lehetséges értelmezési szempontok az utóbbi másfél évtized két művészeti irányzatához*. Budapest: Praesens.
- Hock Beáta. 2009. *Gendered Artistic Positions and Social Voices: Politics, Cinema and the Visual Arts in State-Socialist and Post-Socialist Hungary*. [doktori disszertáció]. Budapest: CEU, Budapest College.
- Iveković, Rada. 1982. „Da li klasno pitanje iscrpljuje žensko pitanje?” [Vajon kimeríti-e az osztálykérdés a nőkérdést is?] *Žena* 40:2-3, 82-84.
- Jancar-Webster, Barbara. 1990. *Women & Revolution in Yugoslavia 1941-45*. Denver, Colorado: Arden Press.
- Jogan, Maca. 1982. „Konzervativne vrijednosti kao 'mučne' istine.” [A konzervatív értékek mint „kínos” igazság.] *Žena* 40:2-3, 53-56.
- Jones, Amelia. 2003 (1992). „Feminism, Incorporated. Reading 'Postfeminism' in an Anti-Feminist Age.” *The Feminism and Visual Culture Reader*. Ed. Amelia Jones. London: Routledge, 314-329.
- Leinert, Smiljana. 1982. „Žene u delegatskom sistemu.” [A nők a küldöttrendszerben.] *Žena* 40:2-3, 67-69.
- McRobbie, Angela. 2004. “Notes on Postfeminism and Popular Culture: Bridget Jones and the New Gender Regime.” *All about the Girl. Culture, Power and Identity*. Ed. Anita Harris. New York: Routledge, 3-14.
- Millett, Kate. 1990. [1970] *Sexual Politics*. New York: Simon & Schuster.
- Oakley, Ann. 1997. „A Brief History of Gender.” *Who's Afraid of Feminism? Seeing through the Backlash*. Eds. Juliette Mitchell – Ann Oakley. London: Penguin, 29-55.
- Oštrić-Koprivica, Stanoslava. 1982. „Marksistička teorija revolucije dovoljno je širok horizont za emancipaciju.” [A forradalom marxista elmélete kellőképp széles horizont az emancipációhoz.] *Žena* 40:2-3, 69-71.
- Penn, Shana. 2005. *Solidarity's Secret: The Women Who Defeated Communism in Poland*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

- Pusić, Vesna. 1982. „Žensko pitanje – da, ne, kako?” [Nőkérdés – igen, nem, hogyan?]. *Žena* 40:2-3, 62-64.
- Ramet, Sabrina P. szerk. 1999. *Gender Politics in the Western Balkans: Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States*. Pennsylvania: Pennsylvania State UP.
- Šiklová, Jiřina. 1997. „Feminism and the roots of apathy in the Czech Republic.” *Social Research* 64:2 (summer), 258-280.
- Sklevický, Lydia. 1984. „Karakteristike organiziranog djelovanja žene u Jugoslaviji u razdoblju do drugog svjetska rata.” [A nők szervezett tevékenységének jellemzői Jugoszláviában a második világháború idején.] I. és II. rész. *Polja* 308 (október), 415-416 és *Polja* 309 (november), 454-456.
- Šoljan, Marija. 1982. „O svrsi i zadacima rasprave.” [A találkozó céljairól és feladatairól.] *Žena* 40:2-3, 44-46.
- Spiritova, Marketa. 2010. *Hexenjagd in der Tschechoslowakei. Intellektuelle zwischen Prager Frühling und dem Ende des Kommunismus*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau.
- Stephan, Anke. 2005. *Von der Küche auf den Roten Platz. Lebenswege sonjetischer Dissidentinnen*. Zürich: Pano.
- Šuvar, Stipe. 1982. „I feminizam je jedan od oblika konzervativne društvene svijesti.” [A feminizmus is a konzervatív társadalmi tudat egyik formája.] *Žena* 40:2-3, 71-74.

Folyóiratszámok:

- Izraz*. 1990. 34. évf. 2.-3. sz.
- Opredjeljenja*. 1978. 10.-11. sz. Különszám „A nők társadalmi helyzetéről.”
- Marksizam u svetu* 1981. 8. évf. 8.-9.
- Književnost*. 1986. 8.-9. sz.
- Naše teme*. 1982. 26. évf. 6. sz.
- Potkulture*. 1987. 3. sz.
- Republika*. 1983. 11.-12. sz.
- Žena*. 1982. 40. évf. 2.-3. sz.